

Dubravka Botica

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti

20. 6. 2011.

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Današnje čitanje teza Anđele Horvat. Arhitektura 17. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj između gotike i baroka

Cljučne riječi: arhitektura 17. stoljeća, Između gotike i baroka, pluralizam stilova, utjecaj tradicije, zagrebačka katedrala, župna crkva sv. Anastazije u Samoboru

Keywords: 17th century architecture, Between the Gothic and the Baroque (Između gotike i baroka), stylistic pluralism, influence of tradition, Zagreb Cathedral, parish church of St. Anastasia in Samobor

Izuzetan je doprinos Anđele Horvat poznavanju i istraživanju umjetnosti kontinentalne Hrvatske u razdoblju baroka. Knjigom Između gotike i baroka, iscrpnim pregledom umjetnosti od kraja 15. do kraja 17. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj, objavljenoj 1975., skrenula je pozornost struke na tu do tada zanemarenu građu i otvorila brojna pitanja i naznačila smjerove istraživanja. Napušta ustaljenu praksu prikaza razvoja stila, i uvidom u materijal istražuje pluralizam stilskih pojava, prateći paralelnu pojavu različitih strujanja, bez nametanja vrijednosnog kriterija. Neke od tih teza razmotrene su na primjerima zagrebačke katedrale i župne crkve sv. Anastazije u Samoboru.

Metodologija kojom se služi u istraživanjima nije imala prethodnike u našoj sredini, a posebno treba istaknuti da brojne teme koje obrađuje u svojim istraživanjima tek unatrag dva desetljeća ulaze u polje istraživanja povijesti umjetnosti u srednjoj Europi.

Anđela Horvat (1911.–1985.), jedna od velikana hrvatske povijesti umjetnosti, dugogodišnjim istraživačkim i konzervatorskim radom i pogleda uprta u do tada manje aktualne teme, struku je otvorila prema novim temama i pravcima istraživanja u umjetnosti kontinentalne Hrvatske. Struku je »otvorila« i kao prva doktorica znanosti povijesti umjetnosti. Bibliografija Anđele Horvat čini se nepreglednom, pokazuje široke istraživačke interese kakvi su danas teško mogući. Njena istraživanja nisu bila ograničena na pojedina stilska razdoblja, teme ili vrste, ili uski teritorij. Zahvaljujući širini istraživanja, i danas su aktualna i često prva polazna točka istraživačima, u popisima upotrijebljene literature različitih istraživanja umjetnosti kontinentalne Hrvatske obavezno se nalazi i neki njen naslov. Statistika o citiranosti njenih djela pokazala bi vjerojatno da je jedno od najčešće spominjanih imena naše struke.

Iz prebogate bibliografije izdvajam naslove koji su osobito važni za istraživanje arhitekture baroknog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj. Putne bilježnice i izvještaji A.

Horvat, svjedočanstva neumornog rada na terenu, i danas su osnova za uvid u građu nužan u sredini koja još nije pokrivena umjetničkim topografijama. Njena disertacija *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju*, objavljena 1956., na tragu je takva istraživanja, a nedavni pretpisak pokazuje koliko je još uvijek aktualna. Nedostatak topografija A. Horvat je pokušala nadomjestiti objavljivanjem brojnih *Pregleda spomenika kulture ...* po tadašnjim općinama u časopisu »Kaj«. ¹ Knjiga *Između gotike i baroka. Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.*, objavljena 1975., ujedno je i topografski pregled, riznica podataka o djelima svih umjetničkih vrsta u tom dijelu Hrvatske, ali i vrijedan doprinos istraživanju te građe. Iako metodologija istraživanja nije bila u prvom planu, A. Horvat je otvorila brojna pitanja i ostvarila znatno veći doprinos struci, o čemu će biti riječi u ovom radu, nego što bi značio samo pregled čak i tako opsežnog materijala. Sljedeće djelo koje posebno treba istaknuti jest *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*, iz 1982. Opsežna knjiga, još

1. E. Nordio, Zagrebačka katedrala prije obnove, akvarel, 1878., MGZ / E. Nordio, Zagreb Cathedral before renovation, aquarel, 1878, Zagreb City Museum

bogatija podacima i primjerima, iscrpan vodič kroz umjetničku produkciju baroknog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj, temelj svim kasnijim istraživanjima, u strukturi se logično nadovezuje na prethodnu knjigu. Uz jasnu periodizaciju i podjelu po vrstama, A. Horvat iz nepregledne količine obrađene građe sistematski izdvaja najvažnije karakteristike, oslanjajući se opet na istraživanja na terenu koja su temelj svih njenih publikacija. U istraživanjima nije kretala od teorijskih postavki ili teza, koje bi u razradi potvrđivala pomnim odabirom materijala koji se »uklapa« u zadane okvire, nego upravo suprotno, donosila je i postavljala teze na temelju jedinstvenog i neponovljivog poznavanja materijala.

Cilj je ovog rada razmotriti prethodno djelo, *Između gotike i baroka*, 1975. S knjigom sam se prvi puta susrela tijekom studija povijesti umjetnosti; kao i druge autoričine knjige, impresionirala me količinom podataka, sustavnom obradom i jasnom strukturom. Brojne zanimljive opaske, razmišljanja A. Horvat o karakteru umjetnosti i arhitekture 17. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj, kao dijelu srednjoeuropskog prostora, poslije sam prepoznala čitajući stranu literaturu koja obrađuje povijest umjetnosti te regije. Knjiga *Između gotike i baroka* čini mi se posebno zanimljivom s obzirom na metodologiju koju je A. Horvat u njoj izložila. Iako je cilj knjige u prvom redu upoznavanje s materijalom,

otvorila je neka pitanja i primijenila metode, i što je najvažnije, donosi zaključke koje će struka, ne samo u našoj sredini, nego i u srednjoeuropskom okruženju, tek kasnije u potpunosti prihvatiti. Stoga je neke njene teze potrebno detaljnije razmotriti i usporediti ih s tadašnjom literaturom i srodnim istraživanjima. Na kraju, na nekoliko odabranih primjera arhitekture 17. stoljeća pokušat ću prikazati njene interpretacije i njihovo današnje čitanje.

Razdoblje 17. stoljeća predstavlja posebno zanimljivu temu u istraživanju povijesti arhitekture i umjetnosti. Povijesna prekretnica, nakon dugotrajne osmanske opasnosti i smanjivanja teritorija, početak je novog razdoblja. Nakon zamrle graditeljske djelatnosti ranijeg razdoblja, izgradnja isusovačke crkve u internacionalnim oblicima ranobarokne arhitekture i kolegija na Gradecu označila je novo razdoblje, u kojemu se nove okolnosti odražavaju u umjetnosti i arhitekturi, ali je istovremeno i snažno obilježeno bogatom tradicijom. Specifičan spoj novoga i staroga, s novim zadacima i naručiteljima i s novopobuđenim interesom za arhitekturu i umjetnost u sredinama koje su konačno odahnule nakon dugotrajnog ratovanja, čini ovo razdoblje jednom od najzanimljivijih istraživačkih tema koju je u našoj povijesti umjetnosti ovom knjigom otvorila A. Horvat.

Knjiga *Između gotike i baroka* nastala je nakon tri desetljeća istraživanja i djelatnosti u konzervatorskoj službi, kako kaže sama autorica, »nakon svog tridesetogodišnjeg krstarenja terenom«. ² Svjesna je da se radi o »nezahvalnom zadatku«, prije svega zbog slabe istraženosti građe, nedostatka monografske obrade, sistematskog istraživanja (arhivskih) izvora i topografskih pregleda. ³ Nažalost, ta konstatacija i danas stoji, iako su neke građevine iscrpnije obrađene, topografije i sustavno obrađeni arhivi ostaju i tri i pol desetljeća poslije veliki deziderat struke. Koliko god to nevjerojatno zvučalo iz današnje perspektive, ovom knjigom skreće pozornost struke na umjetnost kontinentalne Hrvatske kao temu istraživanja, koje je do tada gotovo isključivo bilo usmjereno na mediteranski krug. A. Horvat donosi svojevrsan vodič umjetnosti kontinentalne Hrvatske, s naglaskom na kontekst u kojemu ta umjetnost nastaje, povezujući je s umjetničkim centrima srednje Europe i čitajući utjecaje tih centara u domaćoj sredini. To predstavlja novi pristup u kojemu je »teret« domaće sredine, provincijske i periferne, kako ju je Lj. Karaman definirao, zamijenjen objektivnim istraživanjem konteksta, povijesnih okolnosti koje su definirale i oblikovale tu umjetnost. U kontinentalnoj Hrvatskoj iščitava različite utjecaje, prevladavaju oni iz srednje Europe koji dolaze preko Štajerske i Kranjske. Prepoznatljivim osobnim stilom pisanja ističe: »Umjetnost u Hrvatskoj mogli bismo usporediti s putnikom koji trajno prolazi krajevima punim kontrasta«, ⁴ te kaže da se umjetnost »odvijala u dodiru s raznolikim strujanjima, da se prilagođavala raznolikom reljefu tla, različitim klimatskim prilikama i društvenim situacijama, da su se njezini stvara-

2. Župna crkva sv. Anastazije, Samobor (snimila D. Botica) / Parish Church of St. Anastasia, Samobor (photo D. Botica)

lački tokovi isprepletali, no da su bili i naglo prekidani.⁵

Uz neospornu važnost iscrpnog prikaza materijala, posebnu vrijednost predstavlja metodologija koju je primjenjivala, osobito u pristupu pitanjima odrednica stila. Odustaje od jedinstvene, cjelovite slike i prikaza stila u razdoblju od posljednjih desetljeća 15. stoljeća do početka 18. stoljeća. Suprotno prevladavajućem pristupu po kojem je kategorija stila i periodizacija stilskih razdoblja neupitna kao temelj znanosti, A. Horvat kreće vlastitim putem, iz samoga materijala iščitava primjerenu metodologiju istraživanja, te naglašava: »Sama pak građa o spomenicima nije grupirana po stilovima, nego zbog osnovnog uvida po vrstama. Nju se ne kuša ukalupiti u periodizaciju.«⁶ Ističe da umjetnost tog razdoblja »rijetko ima čiste stilske karakteristike« te da »nema dominantnog stila.«⁷ Stoga u istraživanjima treba tragati i za »ostalim strujanjima«, u toj slici »treba... pratiti paralelna strujanja s heterogenim pojavama i problemima.«⁸ U istraživanjima profane arhitekture upozorava da »ako se gleda sa strogo stilskih gledišta .... (objekti) stilski uopće nisu bili određeni«,⁹ a pitanje recepcije (stila) ne smije se »tumačiti odviše kruto.«¹⁰ Time otvara pravac istraživanja i interpretacije koja neće smjerati u prvom planu na kategorije stila, što je učestalo u našoj povijesti umjetnosti.

Pogleda usmjerenog prema materijalu, koji je svojom

heterogenom slikom nametnuo takav smjer istraživanja, a ne isticanja ostvarenja koja ispunjavaju stilske kriterije, na temelju pomnog odabira materijala koji se uklapa u zamišljenu sliku i redosljed nizanja stilova, A. Horvat svjesno odustaje od stvaranja dominantne slike smjera ili strujanja, koje bi trebalo pratiti nauštrb ostalih. Za povijest naše struke od velike je važnosti uočiti iznimnu vrijednost njenog pristupa istraživanju, koji predstavlja avangardu, slobodno rečeno, i u širem okruženju. Govori o stilskom pluralizmu, iako ga izričito ne definira, nema metodološku i teoretsku podlogu, no na više mjesta mu se vraća. Pluralizam stilova tema je koja će dominirati tek u sljedećem desetljeću u struci u srednjoeuropskom kontekstu. U slici nizanja stilskih razdoblja počinju se uočavati sve veće pukotine, koje su rezultirale razgradnjom samog termina stila, koji je postao vremenska odrednica.¹¹ Umjesto o stilu, sve češće se govori o pluralizmu stilova, *Stilpluralismus*. U našoj sredini pojam stila nije doveden u pitanje i zadržao je vrijednost temelja struke, tim više ovakav pristup A. Horvat predstavlja značajan metodološki iskorak.

Tako u istraživanju umjetnosti 17. st., umjesto traženja dominantnog stila, ranog baroka, i isticanja »pravovremene« pojave stila, termina koji i danas susrećemo, A. Horvat naglašava paralelnost stilova: »I kod producenata kao i kod naručitelja umjetničkih ostvarenja registar je u 17. st. tako

3. Župna crkva sv. Anastazije, Samobor, portal (snimila D. Botica) / Parish Church of St. Anastasia, Samobor, portal (photo D. Botica)

širok da se može govoriti o paralelizmu stilova, jer istovremeno jednakopravno žive različiti stilski smjerovi, koji se na posebni način katkada susreću i isprepleću i na jednom objektu.¹²

Od posebne je važnosti njeno precizno uočavanje strujanja koja prati u umjetničkim djelima: »U 17. st., u doba previranja u tom dijelu sjeverne Hrvatske, paralelno možemo pratiti na svim vrstama spomenika:

- trajanje modificirane gotičke forme s novom stilskom strukturom,
- oživjeli smisao za arhaizaciju,
- trajanje kasnorenesansnih elemenata i koncepcija, komponente manirizma,
- odraz stilova na pučko stvaralaštvo,
- prodor i jačanje baroka.¹³

Te teze i danas su najprimjereniji prikaz umjetnosti i arhitekture 17. stoljeća, bez isticanja prevladavanja jednog stila, i odabira spomenika koji to potvrđuju. Razlikuje se od ustaljenog pristupa u istraživanjima po kojima je arhitektura 17. stoljeća u terminu »rani barok« promatrana kao »pripremna faza« za puni razvoj baroka na prijelazu stoljeća i kulminaciju stila početkom 18. stoljeća, koji zamire nakon 1750. Široko prihvaćen pristup biološke ideje razvo-

ja, spojen sa stilskom periodizacijom, djela svrstava po »ladicama«. Nešto ranija istraživanja slovenskog povjesničara umjetnosti Nace Šumija ilustriraju takav pristup. Arhitekturu 17. st. čita »kot pot od pozne renesanse u barok«,¹⁴ a takvo tumačenje zadržalo se i u novijim istraživanjima, primjerice u pregledu austrijskog baroka H. Lorenza, gdje se 17. st. definira kao ranobarokno razdoblje, ističući građevine koje prikazuju razvoj stila.¹⁵

Djela koja se ne uklapaju u taj razvojni niz tumače se kao provincijalna, tradicionalna, dakle mahom oznakama s negativnim konotacijama. A. Horvat ne izostavlja, ne odabire spomenike koji odgovaraju unaprijed zamišljenoj slici. Za razliku od uvriježene metodologije, N. Šumi primjerice jasno ističe da obrađuje samo visoku razinu arhitekture, u kojoj prepoznaje uzore ili razvojni slijed,¹⁶ A. Horvat obuhvaća i obrađuje znatno širi korpus: »...nisu bila uzimana u obzir samo dostignuća ostvarena vrhunskim društvenim slojevima nego i ona koja su zadovoljavala najširi društveni sloj - seosko pučanstvo.«¹⁷ Terminologijom tadašnjeg društvenog uređenja ističe važnost širine obrađene građe, i još jedan gotovo revolucionaran obrat u struci: ne istražuje samo najbolja ostvarenja nego uključuje i »pučko stvaralaštvo«. Otvara temu odraza i usvajanja baroka u pučkoj umjetnosti koja će u srednjoj Europi poslije postati vrlo prisutna tema istraživanja, što nesumnjivo zaslužuje posebno vrednovanje.

Drugi problem koji otvara, a koji ovdje mogu samo naznačiti zbog ograničenog prostora, jest istraživanje renesanse u kontinentalnoj Hrvatskoj, odnosno arhitekture 16. st. Ranije teze Lj. Karamana da je renesansa kontinentalne Hrvatske, kao i u drugim regijama srednjoeuropskog prostora, samo »fragmentaran intermeco«, ušle su u pregled. Ističe metodološke probleme i pristupe istraživanja koji su doveli do takvih zaključaka, s jedne strane, zbog izostavljanja profane arhitekture, koja je bila slabije istražena, te zbog pristupa po kojemu »Moglo se govoriti da su spomenici renesanse u sjevernoj Hrvatskoj rijetka pojava tako dugo dok je vrijedilo mjerilo da se neki objekt smatra renesansnim tek onda kada ima izrazite oznake stila toskanske renesanse ili talijanske renesanse u širem smislu.«¹⁸ U jednoj rečenici sažela je metodološke probleme istraživanja arhitekture tog razdoblja ne samo u hrvatskoj povijesti umjetnosti nego u čitavoj srednjoj Europi, koja je za svoje vrijeme, možemo slobodno reći, pionirski uvid u srž problema. Da su objavljene na nekom od svjetskih jezika, zasigurno bi se teze A. Horvat citirale u istraživanjima u čitavoj srednjoj Europi.

***

Na nekoliko odabranih primjera koje možemo smatrati ključnima za arhitekturu 17. stoljeća u kontinentalnoj Hrvatskoj prikazat ću njene interpretacije i njihovo današnje čitanje, osim problema pučkog graditeljstva, što bi znatno proširilo opseg teksta. Pri tom cilj nije monografska obrada spomenika, nego razmatranje teza koje je postavila.

4. Župna crkva sv. Anastazije, Samobor, unutrašnjost (snimila D. Botica) / Parish Church of St. Anastasia, Samobor, interior (photo D. Botica)

Primjereno je započeti s najznačajnijom građevinom kontinentalne Hrvatske, zagrebačkom katedralom. Nakon obrambenih zidina 16. stoljeća, razdoblje graditeljske obnove 17. stoljeća ostavilo je velikog traga na katedrali – podignut je novi portal, zvonik, a obnavljaju se oštećenja. Dobro dokumentirani zahvati odražavaju stavove najvažnijih naručitelja razdoblja, zagrebačkih biskupa. Sklonost arhizaciji, ili »oživljeni smisao za arhaično«, kako je A. Horvat tumači, obilježila je te zahvate. »Konzervatorski« stav sredine, želja za čuvanjem postojećeg zapisana u ugovoru o obnovi svoda, koji je sklopljen na hrvatskom jeziku.¹⁹ Na morfološkoj razini čitamo trajanje modificirane gotike, ali i kasno-renesansnih tendencija. Gotovo obrambeni karakter zvonika, prigradenog 1634.–1641., predstavlja nastavak tradicije fortifikacijskog graditeljstva sjevernotalijanskih majstora. Podiže ga pripadnik jedne od mnogobrojnih graditeljskih obitelji porijeklom iz sjeverne Italije, koje su od 16. st. djelovale u srednjoj Europi. No ugovor svjedoči da to više nisu putujući majstori, nego udomaćeni u sredini u koju su došli njihovi preci.²⁰ Koristi ustaljena rješenja tih radionica, posebno okvire otvora, a zvonik s razdjelnim vijencima i biforama postaje model brojnim zvonnicima u biskupiji.²¹

Portal iz 1640.–1643. ugleda se na romanički portal u Jáku, ne samo oblikom, nego i stilom izrade skulptura (sl. 1). No A. Horvat se ne zaustavlja samo na formalno-oblikovnoj razini interpretacije, nego iščitava poruku spomenika i značenje tog odabira, da je naručitelj biskup Vinković time »htio na neki simbolički način istaknuti svoju jurisdikciju nad opatijom Jákom.«²² Zanimljivo posezanje za oblicima ranijih razdoblja na zagrebačkoj katedrali povezuje ga sa sličnim pojavama koje se javljaju u srednjoeuropskoj umjetnosti, tema koja zaslužuje detaljnija istraživanja. Srodna pojava je i upotreba oblika gotike u 17. st., »trajanje modificirane gotičke forme s novom stilskom strukturom«. Prije se tumačilo kao »dugi život gotike«, pasivno preuzimanje ranijih rješenja, no A. Horvat ističe da se radi o preuzimanju »samo morfoloških izdanaka srednjovjekovne gotike.«²³ Prepoznatljivi oblici gotičke arhitekture postaju vizualni znaci za sakralno, »popratna pojava osobito u crkvenoj umjetnosti.«²⁴ Donosi primjer crkve u Velikoj Erpenji, gotički oblikovanim mrežastim prozorima, trijumfalnim šiljatim lukom i mrežastim svodom u svetištu.²⁵ Razlikujući trajanje stila i uporabu određenih oblika u isključivo sakralnom kontekstu, bez oslanjanja na opsežnu literaturu i istraživanja tog problema, uočava da se ne radi samo o nastavljanju tradicije. Simbolika upotrebe oblika gotike u arhitekturi 17. st. vrlo je složena i raširena, prisutna i u crkvama isusovačkog reda, i vrlo zorno dovodi u pitanje periodizaciju stilova.²⁶

U profanoj arhitekturi A. Horvat uočava trajanje renesansnih oblika profilacija otvora, i korištenje elemenata fortifikacija, koje podižu sjevernotalijanski graditelji koji su »preplavili veliki dio Evrope«,²⁷ od 16. st. Naglašava kako kontakti sa sjevernotalijanskim graditeljima idu preko srednje Europe, najviše preko Štajerske. Važnost tih putujućih graditelja u posredovanju rješenja između Italije i srednje Europe, koje austrijska povjesničarka umjetnosti R. Wagner-Rieger naziva *Austrotalijanima*, još nije dovoljno istražena. Posebno u austrijskoj povijesti umjetnosti, koja stavlja težište na domaće umjetnike, tj. one njemačkih imena, zastupljenost *Austrotalijana* ne odgovara njihovu opusu.

Problem istraživanja profane arhitekture u kojoj su jednom prihvaćene koncepcije trajno prisutne,²⁸ višekrilni sklopovi s arkadno rastvorenim unutarnjim dvorištem i ugaonim kulama, može se prikazati na primjeru Novih dvora klanječkih na kojima i »plošni portal izveden rustikom ... zbori još renesansnim dijalektom.«²⁹ Odmiče pogled s formalnog oblikovanja koje slijedi stilske kategorije, i ističe njegovo značenje i razloge preuzimanja oblika kaštela. Srodne interpretacije, isticanje oblika kaštela kao *Würdeform* te ulogu sjevernotalijanskih graditelja u posredovanju nalazimo u srednjoeuropskoj povijesti umjetnosti tek u novije vrijeme.³⁰ Naznake novog razdoblja na Novim dvorima klanječkim možemo čitati u ritmu prozračnijih

arkada, vitkih stupova, no početak »barokne arhitekture« jest upravo u činjenici da naručitelji, obitelj Erdödy, napuštaju srednjovjekovne burgove i grade udobnije dvorce u nizini. I dok je srednjovjekovni burg objedinjavao funkcije stanovanja, reprezentacije i obrane, sada su u prvom planu stanovanje i reprezentacija, simbolički je obrana naznačena u gotovo dekorativno primijenjenim ugaonim kulama, a stvarnu funkciju obrane preuzimaju utvrde na granicama država. A. Horvat ističe novu potrebu udobnijeg stanovanja bliže posjedima,³¹ Erdödyi napuštaju Cesargrad i Okić, i grade Nove dvore, Jastrebarsko i Kerestinec. Ovaj dvorac »otvara« razdoblje feudalnog življenja koje će obilježiti zagorski krajolik, regiju koja više nije granično područje, nego se doživljava kao ladanje, poetskim riječima A. Horvat, »u zelenom krajoliku (se) počinju bjelasati dvorci i samostani«.³²

Srodan pristup može se primijeniti i u interpretaciji arhitekture samostana 17. stoljeća. Zatvorene višekrilne forme slijede ranije koncepcije, okviri i ritam otvora nastavljaju se na tradiciju 16. stoljeća, na primjerima isusovačkih a posebno franjevačkih samostana u Zagrebu i Varaždinu. No u malim sredinama gradnja tih samostana znak je novog razdoblja, nakon zamrle gradnje sada se podižu monumentalni sklopovi, posebno na Gradecu, a nastaju i nova urbanistička rješenja.

Na kraju potrebno je osvrnuti se na građevinu koja možda zorno predočiti sliku razdoblja 17. st., župnu crkvu sv. Anastazije u Samoboru. Spoj je ranobarokne koncepcije jednobrodne bačvasto svodene crkve s brodom flankiranim kapelama odijeljenim *Wandpfeilerima*, s pjevalištem ugrađenim u prvi travaj. Prostor broda ritmiziran je lučno zaključenim otvorima kapela uokvirenim jonskim pilastrima, na koje se nastavljaju pojasnice, a između njih su usječene susvodnice. Široko svetište bez cezure trijumfalnog luka nastavlja se na brod, poligonalno je zaključeno, izvana ojačano stupnjevanim kontraforima. Zvonik uz pročelje rastvoren je biforama (sl. 2). Arhitektonska plastika otkriva oslanjanje na klasične uzore, posebno niz bisera i astragala na portalu (sl. 3), ogradi pjevališta, kao i entazis stupova pjevališta. U interpretaciji ove tipične građevine 17. st. lako je dovesti u pitanje tradicionalno primijenjene stilske kategorije. A. Horvat ističe da »već njezin tlocrt odražava retrospektivu prijelaznog stila«,³³ uočava »barokni svod«, tome odgovara i »svijetli, široko koncipirani jednobrodni prostor«³⁴, kontrafori »kao da nagovijestaju gotički svod«, a na zvoniku »renesansne bife«. Zaključuje: »Već iz ovog kratkog opisa vidi se da se tu susreću i gotika i renesansa i barok u različitim emanacijama.«³⁵ Tome dodaje i manirističku koncepciju asimetričnog pročelja. Možemo dovršiti njen precizan opis i ustanoviti pluralizam stilova koji izrijetkom ne spominje!

Otvora i pitanje utjecaja naručitelja, ključno u istraživanjima tog razdoblja.³⁶ Naručiteljica, grofica Ana Elizabeta

Auersperg, potpisuje 1671. ugovor s graditeljem Hansom Alliom iz Celja. Kao i na gradnji katedrale, angažiran je udomaćeni pripadnik graditeljske obitelji sjevernotalijanskog porijekla (opet kajkavski pisan ugovor!). Oblici dekoracija, portal, jonski kapiteli kao i okvir bifora vjerojatno upućuju na korištenje predložaka u radionici. Unutrašnjost crkve razlikuje se oblikovanjem kontinuiranog gređa nad kapelama od ostalih crkava s *Wandpfeilerima*. U nizanju lučnih otvora odvojenih pilastrima koji nose gređe možemo pročitati motiv s profane arhitekture ranijeg razdoblja, a za pretpostaviti je da i njega možemo pripisati iskustvima graditeljske radionice (sl. 4.). Kao i ranije Alberthaler, H. Allio prilagođava poznate oblike novim zahtjevima. Pozivanje na uzore zagrebačke arhitekture – zvonik katedrale i isusovačka crkva na Gradecu – možda je odraz želje naručitelja. Brojna su pitanja i interpretacije otvorene u analizi građevine koja zavrjeđuje opsežnije istraživanje. U analizi A. Horvat i preciznom uočavanju pluralizma stilova upitnim mi se čini jedino »manirizam pročelja«, oslanjajući se na definiciju: »Ako kao osnovicu uzmemo da duh manirizma u biti izražava neklasično raspoloženje«.³⁷ Pod utjecajem tada aktualnog tumačenja, A. Horvat sklona je svaki odmak od pravila, svaku asimetriju u arhitekturi čitati kao manirizam. Problem manirizma u arhitekturi izuzetno je složen, to je umjetnost elitnog kruga naručitelja i svjestan odmak od klasičnih pravila, kao u Palazzo del Té ili Rezidenciji u Landshutu, koje u ovom primjeru ne nalazimo.

Teze A. Horvat u interpretaciji arhitekture 17. stoljeća pokazuju se i danas, više od tri i pol desetljeća nakon objavljivanja knjige *Između gotike i baroka*, vrlo primjenjivima. Temelje se na uvidu u materijal, a upotrebljava metodologiju koju sama građa sugerira, odnosno pokušava u obradi građe potvrditi polazišne postavke. Brojne uočene postavke i otvorena pitanja, koja tek usput ističe, prikazujući opsežnu građu, kao što su pluralizam stilova u arhitekturi, kontinuitet teritorija, simbolika oblika, utjecaj i uloge naručitelja, posebno zagrebačkih biskupa, tradicija udomaćenih sjevernotalijanskih graditelja .... i brojna druga pitanja tek su u novije vrijeme postala sastavni dio istraživanja u srednjoeuropskoj povijesti umjetnosti. Pokazuje se da se djelima A. Horvat moramo uvijek iznova vraćati, ne samo kao riznici podataka, nego i kao izvoru za promišljanje metodologije struke.

U vrijeme sve snažnijeg povezivanja s drugim humanističkim znanostima, često i diktata pod nazivnikom multidisciplinarnosti ili sve prisutnijih kulturalnih istraživanja, potrebno je osvijestiti razvoj i povijest hrvatske povijesti umjetnosti. Pri tome bi razmatranje o metodologiji istraživanja bilo osobito korisno, a u toj temi doprinos A. Horvat pokazuje se izuzetno zanimljivim, što je možda jasnije s današnje pozicije nego u vrijeme nastanka njenih djela.

BILJEŠKE

1 Obradila je tadašnje općine Klanjec, Pregradu, karlovačko Pokuplje, Zabok, moslavački Križ i okolice.

2 ANĐELA HORVAT, *Između gotike i baroka*, Zagreb, 1975., 14.

3 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 449, 13.

4 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 7.

5 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 8.

6 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 13.

7 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 109.

8 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 12.

9 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 284.

10 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 452.

11 Napuštanje ideje jedinstvenog stila i kriza tog pojma javili su se u povijesti umjetnosti u Zapadnoj Europi, zbog povijesnih okolnosti druge polovice 20. st., posebno nakon 1968., ali i pod utjecajem suvremene umjetnosti bez dominantnog stila i pravca. Posebno je aktualno u njemačkom govornom području, treba istaknuti djelo GÜNTHERA BRUCHERA *Zum Problem des Stilpluralismus, Ein Beitrag zur kunstgeschichtlichen Methodik*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Graz, 1985.

12 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 109.

13 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 17.

14 »Najsplošnejša okvirna oznaka za prezidevanja v naši arhitekturi tega časa je namreč pot v barok«, ističe kao glavnu odrednicu arhitekture 17. st. NACE ŠUMI u djelu *Arhitektura sedamnajstega stoletja na Slovenskem*, Slovenska matica, Ljubljana, 1969., 7. Prikazuje organski razvoj arhitekture i postupnu dominaciju centralno zasnovanog prostora kao »barokno« na odabranim spomenicima.

15 H. Lorenz definira 17. st. do oko 1680./90. kao rani barok, nakon opsade Beča počinje razdoblje visokog baroka, dugo tumačeno Sedlmayerovim terminom *Reichsstila*, koje traje do početka vladavine Marije Terezije, 1740. HELMUT LORENZ, *Architektur*, u: *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich, Band IV Barock*, München-London-New York-Wien, 1999., 219. U austrijskoj povijesti umjetnosti taj razvoj povezan je i s postupnom prevagom »domaćih« umjetnika.

16 »Pregled se bo zato omejl na tiste arhitekture, ki jim lahko prisodimo po kvaliteti in odmevu pomen ključnih vzorcev, ter na primere iz nasledstva navadno v »nižji« plasti, kolikor je tu viden splošen razvojni tok«. NACE ŠUMI (bilj. 14), 7.

17 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 14.

18 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 19.

19 Ugovor od 23. siječnja 1647., »boltu stup i chorus iliti gang porušeni zopet na pervu zavsema formu, dobro, jako i tverдно z dobra i jakoga kamena napraviti«. ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 117–118.

20 Graditelj Hans (skraćeno od Johannes, Ivan) Alberthaler (?-?Treffen) /Kranjska, 1655.?) nije identičan s graditeljem Hansom Alberthal(er)om (*Roveredo ili Eichstätt, oko 1575./80.-Bratislava?, 1657.) koji gradi ranobarokne isusovačke crkve u južnoj Njemačkoj (Dillingen, Eichstätt, Innsbruck).

U K.G. Saur Verlag, *Allgemeines Künstlerlexikon*, sv. II, 1992., 65, navedena su petorica arhitekata tog imena.

21 Tako oblikovane zvonike imaju franjevačka i župna crkva u Varaždinu, župna crkva u Samoboru, župna crkva sv. Marka na Gradecu. I kupolasta kapa zvonika postaje uzor za nekoliko zvonika u Zagorju.

22 A. Horvat iščitava i značenje i poruku narudžbe, odnosno konteksta iz čijih se uvjetovanja oblikuje ovakva narudžba. ANĐELA HORVAT (bilj. 2.), 122. Usporedba s interpretacijom A. Deanović ukazuje na razlike u pristupu, dok potonja ističe stisle kategorije i pozivanje na romaničku kompoziciju, »usred XVII. stoljeća ostvari jednu građevnu zamisao nekadašnjeg, već davnog stilskog razdoblja.« ANA DEANOVIĆ, *Od XI. do sredine XIX. stoljeća*, u: ANA DEANOVIĆ, ŽELJKA ČORAK, NENAD GATTIN, *Zagrebačka katedrala*, Globus, Zagreb, 1988., 74–75.

23 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 17.

24 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 111.

25 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 111–113.

26 Opširnije u: DUBRAVKA BOTICA, *Gotika u Baroku. Problemi stila*

u arhitekturi 17. stoljeća na izabranim primjerima, u: »Radovi Instituta za povijest umjetnosti« Zagreb, 28, 2004., 114–125.

27 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 52.

28 »Tip talijanskog kaštela pravokutnog tlocrta s unutarnjim dvorištem, s ugaonim kulama, koji postaje u našim krajevima karakterističan za 16. st. preuzimaju feudalci i za izgradnju dvoraca s time da osnovna koncepcija u 17. st. doživljava nebitne preinake«. ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 134.

29 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 192.

30 Usp. RENATE HOLZSCHUH-HOFER, ECKART VANCSA, *Architektur der Renaissance*, u: *Bildende Kunst in Österreich, Spätmittelalter und Renaissance*, ARTUR ROSENAUER, München, Berlin, London, New York, 2003., 266–267.

31 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 253–254.

32 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 282.

33 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 151.

34 A. Horvat donosi podatke iz vizitacije 1695., »ecclesia ... cum suis Capellis a lateribus, ex singulo latere 3bus in forma ac norma Ecclesiae S. Catherinae P. P. Societatis Zagrebiensis«. ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 290.

35 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 151.

36 Temu istraživanja utjecaja naručitelja ističe i u profanoj arhitekturi. ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 282–285, te 454–455.

37 ANĐELA HORVAT (bilj. 2), 144.

Dubravka Botica

Reading Anđela Horvat Today. 17th-Century Architecture in Inland Croatia between the Gothic and the Baroque

*Anđela Horvat's contribution to the study and understanding of Baroque art in inland Croatia is exceptional in many respects. Her book **Between the Gothic and the Baroque** (Između gotike i baroka), a detailed survey of art in inland Croatia from late 15th to late 17th century, published in 1975, drew attention to previously neglected artwork of the period and raised numerous questions, but also proposed the guidelines for future research. Anđela Horvat abandoned the traditional practice of describing the development of style, and, basing her studies on field research, examined the plurality of stylistic features through the analysis of the coexistence of different currents, without imposing the categories of artistic value. The paper discusses some of her theses on the examples of Zagreb Cathedral and the parish church of St. Anastasia in Samobor.*

The methodology applied in Anđela Horvat's research had no predecessors in Croatia, and it is especially revealing that many subjects covered in her studies have entered the sphere of art-historical research in Central Europe only some two decades ago.